

TASAVVUFİ İRAN EDEBİYATI'NIN BİLİNMEYEN EN ESKİ KAYNAKLARINDAN BİRİ

Doç. Dr. Mikâil BAYRAM (*)

Karaman İl Kitaplığı'nda, Farsça olarak kaleme alınmış ve 673 (1275) yılında Davud b. Abdu'l-Aziz b. Karagöz el-Cenzî (1) tarafından istinsah edilmiş bir eser bulunmaktadır. Baş tarafından bir miktar eksik olduğu için bu eserin ne adı, ne de yazarı tesbit olunamamaktadır. Tertip bakımından Osman b. Ömer el-Kehf'in "**Hikâyâtü's-Salihin**" (2) adlı eserine benzeyen ve fakat ondan çok daha hacimli olan bu eserin Tasavvufî İran Edebiyatı'nın en eski kaynaklarından olduğu anlaşılmaktadır. Burada bu önemli eser ilk olarak tarafımızdan tanıtılmış olacaktır.

Bu eserin Karaman İl Kitaplığı nr.2'de kayıtlı bulunan nüshasından başka, bu nüshadan kopye edilmiş diğer bir nüshası da Konya Yusufağa Kütüphanesi nr. 6852'de kayıtlıdır. Bu nüsha Karaman'daki nüshadan 200 sene sonra, yani 871 (1467)'de Şemsü'd-Din b. Muhammed b. Muhyî'd-Din tarafından istinsah edilmiştir. Bu iki nüshanın dışında bir başka nüshasına rastlanmamaktadır. Eserin mahiyetini açıklamaya geçmeden önce el yazması nüshalarının durumunu tavsif etmekte yarar olacağını düşünüyoruz.

1. Nüsha : Karaman İl Halk Kütüphanesi, nr. 2

Ortası hendesî şemseli, kenarlar hendesî tezyinli, müteaddid cetvelli, Selçukî tarz, siyah meşin bir cild (üst cild kapağı eksik) içinde 131 yaprak, (243 x 168) mm. dış, (215 x 147) mm. iç ebadında olup, her sahifede 23 - 27 satır nesih yazı bulunmaktadır. Söz başları kalın uçla ve kırmızı ile yazılıp, kağıt sert, abadî ve ahârlıdır.

(*) S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) Cenzî Gencevî'nin Arapçasıdır. Bkz. İbnü'l-Esir, el-Lübab fi tehzibi'l-esnâb, Beyrut (Tarihsiz) I, 297.

(2) Keşfu'z-zünun, I, 647; C. A. Story, Persian Literature, London, 1972 I/2, 1056 ve 1305.

Nüsha Ramazan ayının sonlarında 673 (19 - 28 Mart 1275) yılı içinde Davud b. Abdülaziz b. Karagöz el-Cenzî tarafından istinsah edilmiştir.

Başı (1a) : ابراهيم كرماني رحمه الله عليه در باديه سزمريدي
باوى بود - - -

Sonu (131a) : گفت يا امير المؤمنين بدان خدای که محمد را براسنى
برخلوه فرستاد اگر من بر تو چیزی می بینم

Istinsah Kaydı (131a) : وقع الفراغ من نسخة هذا الكتاب يوم الجمعة
في خاتم شهر المبارك رمضان سنة ثلث وسبعين وستماية
وكتب بخط العبد الضعيف المذنب المقر بذبته داود بن عبد العزيز
ابن قرأ الكوز الجيزي اللهم اغفر لمن قرأه ومن نظره .

2. Nüsha : Konya Yusufaga Kütüphanesi, nr. 6852.

Sırtı kırmızı meşin, şirazeli, miklablı, kırmızı bez kaplı mukavva bir cild içerisinde 123 yaprak. (268 x 180) mm. dış, (203 x 125) mm. iç ebadında olup, her sahifesinde 23 satır ta'lik yazı bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı ile yazılı, kağıt kalın ve muhtelif renktedir. Kenarlarda yer yer tasahihler bulunmaktadır.

Ramazan ayının sonlarında 871 (25 Nisan - 4 Mayıs 1467) yılında pazar günü Şemsü'd-Din b. Muhammed b. Muhyi'd-Din tarafından istinsah edilmiştir.

Başı (1a) : ای جوان عتاب باکی میکنی گفت فتح بینی - - -

Sonu (121a) : یا مؤمن از آسنائی یافتی خبر و بر شیطان یافتی
ظفر - - - والد اعلم بالصواب والد مرجع والمآب

İstinsah Kaydı (121a) :

قد وقع الفراغ من نسخة هذا الكتاب في يوم
الأحد في عشر آخر رمضان المبارك من العبد... شمس الدين
ابن محمد بن يحيى الدين غفر الله له... في تاريخ احدى وسبعين
وثمانماية

I. ESERİN MUHTEVİYATI

Tertibinden eserin 76 Bab'dan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Her Bab'da Havf, Reca, Tevbe, Mucahede, Zühd, Futuvve, Sabır, Tevek-
kül gibi dinî ve tasavvufî bir konu ele alınmıştır. Önce, konu ile ilgili âyet
ve hadisler verilmiş, daha sonra da o konu hakkında 10 hikâye nakledil-
mektedir. Hikâyeler, ilk devir mutasavvırlarının tecrübelerinden ve dev-
let adamlarının uygulamalarından alınmıştır. Eser 76 Bab'dan müteşekkil
olduğuna göre 760 hikâye ihtiva etmektedir. Bu özelliği ile İran Edebiya-
tı'nda en çok hikâye ihtiva eden eser durumundadır. En çok hikâye ihtiva
ettiği söylenen Yafii'nin (768/1366) "Ravzu'r-Reyahin" adlı eserinde dahi
500 hikâye bulunmaktadır (3). Ancak eserin bilinen iki nüshası da eksik-
tir. Karaman'daki nüshasında baştan 5 Bab'ın tamamı, 6. Bab'ın I. Hikâ-
yesi, 44. 45. 46. 59. 60. Bab'lar ve 76. Bab'ın 4. Hikâyesi eksiktir.

Bugüne kadarki kütüphane ve katalog taramalarımda bu eserin Ka-
raman İl Halk Kütüphanesi nr. 2 ile Konya Yusufâğa Kütüphanesi nr. 6852'-
deki nüshalarından başka nüshasına rastlamadım. Konya Yusufâğa Ktp.'-
deki nüsha, Karaman'daki nüshadan kopye edilmiş olduğu anlaşılma-
ktadır. Bu nüshada da baştan 3 Bab'ın tamamı, 4. Bab'ın 2 Hikâyesi eksik
olduğu gibi, diğer nüshada belirtilen eksikler bu nüshada da eksiktir. Ay-
rıca bu nüshada da 52 - 72. Bab'ların başlıkları yazılmayıp başlık yerleri
boş bırakılmıştır.

II. ESERİN TE'LİF ZAMANI VE MAHİYETİ

Yazarı tesbit olunamayan bu eserin ne zaman te'lif edildiği hakkın-
da kesin birşey söylememiz mümkün olmamaktadır. Fakat bu konuda bir
fikir yürütmek ve tahminde bulunmak mümkündür. Evvelâ eserin Kara-

(3) Keşfü'z-Zunun, I, 918 - 919.

man İl Halk Kütüphanesi'ndeki nüshası 673 (1275) yılında istinsah edilmiştir. Buna göre eserin bu tarihten önce te'lif edilmiş olduğu açıktır. Ancak eserde mutasavvıflardan ve tecrübelerinden, İslâm büyüklerinden pekçok nakiller ve rivayetler bulunmaktadır. Kendilerinden nakiller yapılan sofilerin tamamı ilk devir sofileridir. Sözelimi Hicrî V., VI., VII. asır sofilerinden hiçbirinin adına rastlanmamaktadır.

Diğer taraftan eserde ele alınan konuların çoğu, Ebu Bekr Muhammed el-Kelâbâzî'nin (380/990) "**et-Taarruf li mezhebi ehli Tasavvuf**"undaki konulardır. "**et-taarruf**"un 77 Bab'ına karşılık burada 76 Bab vardır. Kısacası bu eserde "**et-Taarruf**"daki tasavvufî konuların her biri hakkında 10 hikâye nakledilmek su'retiyle, bu konular açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu durumda bu eser en erken IV. Hicrî asrın sonlarında te'lif edilmiş olabilir. Fakat Hicrî IV. asrın içinde te'lif edildiğini iddia etmek zordur. Çünkü bu asırda henüz tasavvuf alanında Farsca olarak böylesine hacimli eserlerin yazılması görülmemektedir. Bu durum eserin V. Hicrî asırda hatta bu asrın ilk yarısında te'lif edilmiş olduğunu göstermektedir. Zaten eserin dil ve uslûp özelliği de bu kanaati vermektedir.

Tanınmış mutasavvıf Ali b. Osman el-Hucvirî (470/1077) "**Keşfü'l-Mahcub**" adlı eserinde (4) sık sık "**Hikâyât**" adlı bir eserden söz etmekte ve bu eserden pek çok menkıbeler ve sözler nakletmektedir. Hucvirî bu eseri bazan da "**Hikâyât-ı İrakîyan**" şeklinde anmaktadır. Hucvirî geniş çapta yararlandığı "**Hikâyât**" adındaki bu eserin yazarını bildirmemiştir. "**Keşfu'l-Mahcub**"u neşr eden Rus bilgini V. Jokofsky'de neşrettiği esere yazdığı mukaddemede "**Hikâyât**" adlı eserin Hucvirî'nin en önemli kaynaklarından olduğunu belirtmekte ve bu eseri ve yazarını tesbit edemediğini bildirmektedir (5). Hucvirî'nin kaynaklarından olup V. Jokofsky'nin tesbit edemediği eserin burada tanıtmaya çalıştığımız ve nüshalarını tavsif ettiğimiz eser olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hucvirî'nin

در حکایات حین دیدم ، در حکایات حین یافتم diyerek

verdiği nakilleri bu eserde bulmaktayız. Ancak burada bu nakilleri tek tek göstermek durumunda değiliz. Şu kadarını söyleyelim ki, Hucvirî bu eserden nakiller yaparken eserin ibaresine bağlı kalmayıp sadece mazmunları eserine dercetmiştir. Bu konu daha geniş bir çalışmamızın konusunu teşkil edecektir. Ayrıca bu nakiller, tanıtmaya çalıştığımız eserin yazarının Hucvirî'den önce yaşamış olduğunu göstermektedir.

(4) **Keşfü'l-Mahcub**, Neşr. V. Jokofsky, Tahran 1338, s. 27, 245, 258.

(5) Aynı eser, s. 38.

III. ESERİN ÖNEMİ

Buradaki kısa açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bu eserin tasavvufî İran Edebiyatı'nın ilk mensur ürünlerinden olduğu ortaya çıkmaktadır. İran Kültür ve Edebiyatı açısından son derece büyük önemi haiz bulunduğu da izahtan varestedir.

Ayrıca pekçok mutasavvıfın dinî tecrübelerini ve başlarından geçen bazı olayları hikâye ederek sunması cihetiyle tasavvuf ve tasavvuf tarihi bakımından büyük önemi haiz bulunuyor. Hicrî II., III., ve IV. Asırlardaki bazı siyasî ve sosyal olayları da hikâyeler halinde sunması cihetiyle de tarih araştırmaları için önemli bir kaynak durumundadır. Özellikle de İslâm Dünyası'ndaki kültürel gelişmeleri takip etmek için yararlanılması gereken bir eserdir. Daha çok tasavvuf hareketinin yaygınlaşmaya başladığı dönemdeki sosyal, siyasî ve kültürel olayları hikâye etmesi bakımından da tasavvuf hareketinin nasıl doğup, geliştiğini ve buna etki eden amilleri takip etmek için de iyi bir kaynak eserdir.

IV. ESERİN MEÇHUL KALMASININ SEBEBİ

Bugüne kadar bu eserin meçhul kalmasının ve ancak mahdut nüshalar halinde günümüze gelebilmiş olmasının sebeplerini anlamak zordur.

Karaman'daki nüshasının son yaprağında Karaman Oğulları'ndan birçok beğlerin vefat tarihleri ve bazı önemli siyasî ve askeri olayların tarihi kaydedilmiştir. Bu kayıtlar Karaman Oğulları'nın ilk zamanlarından beri bu nüshanın Karaman'da olduğunu göstermektedir. Hatta eserin Karaman'da istinsah edilmiş olması dahi ihtimal dahilindedir. Eserin Konya - Karaman kültür muhitinden çıkmamış olduğu fark olunmaktadır.

Bu çalışma ile böylesine önemli bir eserin varlığını ilk olarak ilim âlemine duyurmuş oluyoruz. Maalesef eserin şimdilik bilinen iki nüshasından biri diğerinden kopye edilmiş olduğu için birindeki eksiklikler diğerinde de mevcuttur. Bu yüzden şimdilik eserin tam metni mevcut değildir. Eğer eksikliğini özellikle de baş tarafındaki eksikliğini gideren bir nüshası ortaya çıkarsa, eser hakkında daha çok şey öğrenme imkânımız olacağı muhakkaktır. Bununla beraber eserin böylesine meçhul kalmasının bazı sebepleri olduğu hakkında tahminlerde bulunmak kâbilidir :

1. Eserin te'lifi sırasında tamamlanmamış bir hali vardır. Zira bazı bab'larda hikâye sayısı eksik, bazı bab'larda hikâye fazlalığı vardır. Meselâ 18., 28., 32., 35., 57. Bab'larda 11 Hikâye, 50. Bab'dan 16 Hikâye, 72. Bab'da 9 ve 76. Bab'da 6 Hikâye bulunuyor. Ayrıca Konya Yusufâğa Kütüphanesi'ndeki nüsha 871 (1467) yılında Karaman'daki nüshadan kopye

edilmiştir. Karaman'daki nüshada bulunan eksikler, Yusufâğa'daki nüshada da eksiktir. Bu durum eserin bu istinsahı sırasında da eksik olduğunu göstermektedir. Muhtemelen eserin bu şekilde nâtemam oluşu meçhul kalmasına ve yayılmamasına sebep olmuştur.

2. Eserin dilinin çok eski oluşu da hem nüshalarının mahdut kalmasına sebep olmuş, hem de ondan yararlanılmasına engel teşkil etmiştir.

3. Şimdilik Ali b. Osman el-Cullabî el-Hucvirî'nin bu eserden yararlandığını, Osman b. Ömer el-Kehf'in de "**Hikâyâtü's-Salihin**" adlı eserinin tertibini bundan aldığı açıkca görülmektedir. Bu iki yazarın dışında eskilerden bu eserden yararlanan başka yazarlar olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Fakat ünlü biyograf Kâtip Çelebi'nin de bu eseri görmemiş olması eskiden beri nüshalarının mahdut olduğunu göstermektedir.

